

O'SMIRLARDA IJTIMOIIY TOLERANTLIKNING SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA NAMOYON BO'LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI TADQIQI

Raupova Obida Muhammadjon qizi¹, Mirsidikova Aziza Mirvohidovna²

¹TAFU talabasi

²Ilmiy raxbari: TAFU katta o'qituvchisi

²E-mail: azizamirsidiqova1987@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'smirlarda ijtimoiy tolerantlikning shakllanishi va uning shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. O'smirlik davrida shaxsning ijtimoiy rivojlanishi, o'z-o'zini anglash jarayoni va tengdoshlar bilan munosabatlar tizimida tolerantlik muhim ahamiyat kasb etishi asoslab beriladi. Tadqiqotda empatiya, muloqot madaniyati, konfliktlarni hal etish qobiliyati kabi omillarning tolerantlik darajasiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, oila muhiti, ta'lim muassasasi va ijtimoiy muhitning ushbu jarayondagi o'rni yoritiladi. Maqola yakunida o'smirlarda ijtimoiy tolerantlikni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlar, ijtimoiy tolerantlik, shaxslararo munosabatlar, psixologik xususiyatlar, empatiya, muloqot madaniyati, konfliktlarni hal qilish, ijtimoiy muhit, oila ta'siri, ta'lim muassasasi, shaxs rivojlanishi.

Аннотация: В данной статье анализируются особенности формирования социальной толерантности у подростков и её проявление в межличностных отношениях. Обосновывается значимость толерантности в процессе социального развития личности, самопознания и построения отношений со сверстниками в подростковом возрасте. В исследовании рассматривается влияние таких факторов, как эмпатия, культура общения и способность разрешать конфликты, на уровень толерантности. Также освещается роль семьи, образовательных учреждений и социальной среды в формировании данного качества. В заключении предложены практические рекомендации по развитию социальной толерантности у подростков.

Ключевые слова: подростки, социальная толерантность, межличностные отношения, психологические особенности, эмпатия, культура общения, разрешение конфликтов, социальная среда, влияние семьи, образовательные учреждения, развитие личности.

Annotation: This article analyzes the psychology of love from contemporary scientific perspectives. It explores the biological, emotional, and socio-psychological mechanisms of love and its role in personality development. Special emphasis is placed on Robert Sternberg's triangular theory of love (intimacy, passion, commitment) and John Bowlby's attachment theory, which explains the formation of romantic relationships. The paper also examines both healthy and dysfunctional forms of love, including emotional dependency, jealousy, and idealization. Furthermore, the impact of love on identity formation, self-awareness, and emotional stability is discussed based on psychological research.

Keywords: adolescents, social tolerance, interpersonal relationships, psychological characteristics, empathy, communication culture, conflict resolution, social environment, family influence, educational institutions, personality development.

Kirish: Hozirgi globallashuv sharoitida jamiyatda turli madaniyat, qadriyat va dunyoqarashlar o'zaro ta'sirga kirishmoqda. Bunday muhitda ijtimoiy tolerantlik insonlar o'rtasidagi munosabatlarni barqaror va samarali tashkil etishning muhim omiliga aylanmoqda. Ayniqsa, o'smirlik davrida shaxslararo munosabatlarning shakllanishi va mustahkamlanishi jarayonida tolerantlikning o'zni beqiyosdir. Shu bois, o'smirlarda ijtimoiy tolerantlikning psixologik xususiyatlarini o'rganish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Zamonaviy globallashuv va axborotlashuv jarayonlari insonlar o'rtasidagi munosabatlarning murakkablashuviga olib kelmoqda. Turli madaniyatlar, qadriyatlar va dunyoqarashlarning o'zaro ta'siri kuchaygan hozirgi davrda ijtimoiy tolerantlik jamiyat barqarorligining muhim omiliga aylanmoqda. Tolerantlik – bu boshqalarning fikri, e'tiqodi, qadriyatlari va xatti-harakatlariga hurmat bilan qarash, ularni qabul qilish va murosaga kelish qobiliyatidir. Ayniqsa, o'smirlik davrida ijtimoiy tolerantlikning shakllanishi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bu davr shaxsning o'zini anglash, ijtimoiy identifikatsiya va qadriyatlar tizimi shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. O'smirlar ijtimoiy munosabatlarga faol kirishib, tengdoshlari bilan o'zaro aloqalar orqali o'z xulq-atvori va qarashlarini shakllantiradi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda yoshlar o'rtasida nizolar, agressiv xatti-harakatlar, diskriminatsiya va intolerantlik holatlari uchrab turmoqda. Bu esa o'smirlarning shaxslararo munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli o'smirlarda ijtimoiy tolerantlikning psixologik xususiyatlarini o'rganish va uni rivojlantirish yo'llarini aniqlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqotning maqsadi – o'smirlarda ijtimoiy tolerantlikning shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism: Tolerantlik (lotincha tolerantia – sabr-toqat, chidamlilik) – bu shaxsning boshqa insonlarning fikri, e'tiqodi, qadriyatlari, xulq-atvori va hayot tarziga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, ularni qabul qila olishi va ular bilan murosasida yashay olish qobiliyatidir.

Tolerantlik nafaqat boshqalarni “chidash”, balki ularni anglash, hurmat qilish va qadrlashni ham o‘z ichiga oladi. Bu tushuncha zamonaviy jamiyatda ijtimoiy barqarorlik, tinchlik va hamjihatlikning muhim omili sifatida qaraladi. O‘smirlarda tolerantlik (bag‘rikenglik) — bu boshqalarning fikri, e‘tiqodi, madaniyati va xatti-harakatlariga nisbatan hurmat bilan yondashish, ijtimoiy va kommunikativ munosabatlarda murosasozlik ko‘rsatish qobiliyatidir. Bu fazilat o‘smirlik davridagi psixologik o‘zgarishlar, oilaviy muhit va tarbiya orqali shakllanib, agressiv xulq-atvorni kamaytirish va ijtimoiy moslashuvga xizmat qiladi. O‘smirlarda tolerantlikning asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

Kommunikativ tolerantlik: Muloqot jarayonida boshqalarning kamchiliklarini qabul qilish, tushunish va nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish qobiliyati.

Ijtimoiy tolerantlik: Turli millat, din yoki ijtimoiy guruh vakillariga nisbatan bag‘rikeng bo‘lish, tolerantlik qadriyatlarini o‘zlashtirish.

Oilaviy muhitning roli: Oiladagi o‘zaro hurmat, ota-ona va farzand o‘rtasidagi sog‘lom munosabatlar o‘smirda tolerantlikni shakllantirishning asosi hisoblanadi.

Agressivlik va frustratsiya: Tolerantlik past bo‘lgan o‘smirlarda agressiv xulq-atvor, hissiyotlarga beriluvchanlik va frustratsiyaga (to‘siqlarga) nisbatan chidamsizlik yuqori bo‘lishi mumkin. Ijtimoiy tolerantlik – bu shaxsning boshqalar bilan o‘zaro munosabatda bag‘rikenglik, empatiya, sabr-toqat va hurmatni namoyon eta olish qobiliyatidir. Psixologik nuqtai nazardan, tolerantlik shaxsning emotsional barqarorligi, kognitiv moslashuvchanligi va kommunikativ kompetensiyasi bilan chambarchas bog‘liq.

Tolerantlik quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

- Kognitiv komponent – boshqalarning fikr va qarashlarini tushunish va qabul qilish;
- Emotsional komponent – boshqalarga nisbatan ijobiy yoki neytral hissiyotlarni boshqarish;
- Xulq-atvor komponenti – tolerant xatti-harakatlarni amalda namoyon etish. Ilmiy tadqiqotlarda tolerantlik shaxs rivojining muhim ko‘rsatkichi sifatida qaralib, u ijtimoiy moslashuv va samarali muloqotning asosi ekanligi ta’kidlanadi.

O‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari

O‘smirlik davri (12–17 yosh) shaxs rivojlanishining murakkab bosqichlaridan biri bo‘lib, quyidagi jihatlar bilan xarakterlanadi:

o‘z-o‘zini anglash va identifikatsiya jarayonining faollashuvi
mustaqil fikrlashga intilish
emotsional beqarorlik va sezgirlik
tengdoshlar fikriga yuqori darajada bog‘liqlik
ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish

Aynan shu omillar o‘smirlarda shaxslararo munosabatlarda tolerantlikning namoyon bo‘lishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shaxslararo munosabatlarda tolerantlikning namoyon bo‘lishi

O‘smirlarda ijtimoiy tolerantlik quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

1. Empatiya va hamdardlik

O‘smir boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunishga harakat qiladi, ularning holatiga kirib borish qobiliyatini rivojlantiradi.

2. Fikrlar xilma-xilligini qabul qilish

Tolerant o‘smir o‘zidan farq qiluvchi fikr va qarashlarni inkor etmaydi, balki ularni tushunishga intiladi.

3. Konfliktlarni konstruktiv hal qilish

Bunday o‘smirlar ziddiyatli vaziyatlarda agressiyadan ko‘ra muloqot va kelishuvni afzal ko‘radi.

4. Ijtimoiy faollik

Tolerantlik darajasi yuqori bo‘lgan o‘smirlar jamoada faol ishtirok etadi va ijobiy ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi.

Psixologik omillar

O‘smirlarda tolerantlikning shakllanishi quyidagi psixologik omillarga bog‘liq:

1. Oila muhiti

Ota-onaning munosabati, tarbiya uslubi va oiladagi ijtimoiy muhit bolada tolerantlikning ilk asosini yaratadi.

2. Ta’lim muassasasi

Maktabdagi psixologik muhit, o‘qituvchilarning yondashuvi va sinfdagi munosabatlar muhim rol o‘ynaydi.

3. Tengdoshlar ta’siri

Do‘stlar doirasidagi munosabatlar o‘smirning xulq-atvori va qadriyatlarini shakllantiradi.

4. Shaxsiy xususiyatlar

Insonning temperamenti, emotsional intellekti va o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyati tolerantlik darajasiga ta’sir ko‘rsatadi.

Oila shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonida birlamchi va eng muhim institut hisoblanadi. Aynan oilada bola ilk bor ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiradi, insonlar o‘rtasidagi aloqalar, qadriyatlar va axloqiy me’yorlarni o‘zlashtiradi. Shu sababli o‘smirda tolerantlik kabi murakkab ijtimoiy-psixologik sifatlarning shakllanishi bevosita oilaviy muhit bilan bog‘liqdir.

Oila muhitida shakllangan munosabatlar modeli o‘smirning keyingi ijtimoiy hayotida ham namoyon bo‘ladi. Agar oilada o‘zaro hurmat, mehr-muhabbat, tushunish va qo‘llab-quvvatlash ustuvor bo‘lsa, o‘smirda ham boshqalarga nisbatan bag‘rikenglik rivojlanadi. Aksincha, nizoli,

sovuqqon yoki avtoritar muhit tolerantlikning shakllanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Oilaning tolerantlikni shakllantirishdagi o'rni beqiyosdir.

Oila – bu o'smir birinchi marta ijtimoiy munosabatlarni o'rganadigan makondir. Bola aynan oilada:

- muloqot qilishni,
- boshqalarni tushunishni,
- hurmat qilishni,
- nizolarni hal etishni o'rganadi.

Agar oilada o'zaro hurmat, mehr, tushunish muhiti mavjud bo'lsa, o'smirda ham tolerantlik rivojlanadi. Aksincha, doimiy konflikt, bosim yoki befarqlik mavjud bo'lgan oilalarda intolerant xulq shakllanishi ehtimoli yuqori bo'ladi.

O'smirlar ko'proq kuzatish va taqlid orqali o'rganadilar. Shu sababli ota-onaning shaxsiy xulqi muhim ahamiyatga ega. Agar ota-ona:

- boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo'lsa,
- turli fikrlarni qabul qila olsa,
- nizolarni tinch yo'l bilan hal qilsa,

o'smir ham ushbu xatti-harakatlarni o'zlashtiradi. Aks holda, salbiy namuna intolerantlikni shakllantiradi.

O'smirlik davri shaxsning ijtimoiy va psixologik jihatdan faol shakllanish bosqichidir. Bu davrda o'smir o'z "Men" konsepsiyasini rivojlantiradi, mustaqil fikrlashga intiladi va atrof-muhitga nisbatan o'z munosabatini shakllantiradi. Tolerantlik o'smirlik davrida quyidagi psixologik xususiyatlar bilan ifodalanadi, boshqalar fikrini qabul qila olish, turli qarashlarga hurmat bilan yondashish, nizoli vaziyatlarda murosaga kelish, emotsiyalarni boshqarish qobiliyati, empatiya va ijtimoiy sezgirlikning rivojlanganligi. Mazkur sifatlar o'smirning shaxslararo munosabatlarda muvaffaqiyatli moslashuvini ta'minlaydi.

Tadqiqot usullari:

Mazkur mavzuda tadqiqot olib borishda quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

1. psixologik testlar va anketa so'rovlari
2. kuzatish usuli
3. intervyu va suhbat
4. sotsiometriya

Bu usullar orqali o'smirlarning tolerantlik darajasi va uning shaxslararo munosabatlardagi namoyon bo'lish xususiyatlari aniqlanadi.

\

Amaliy tavsiyalar:

O'smirlarda ijtimoiy tolerantlikni rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlar samarali hisoblanadi:

1. muloqot ko'nikmalarini rivojlantiruvchi treninglar o'tkazish
2. empatiyani shakllantiruvchi psixologik mashqlar
3. jamoaviy ishlar va loyihalar tashkil etish
4. konfliktlarni hal qilish bo'yicha o'quv dasturlarini joriy qilish

Xulosa

O'smirlarda ijtimoiy tolerantlik shaxslararo munosabatlarning samarali kechishi, ijtimoiy moslashuv va shaxs rivojlanishining muhim ko'rsatkichidir. Uning shakllanishi ko'p qirrali psixologik omillarga bog'liq bo'lib, oila, maktab va ijtimoiy muhitning o'zaro ta'siri orqali rivojlanadi. Shuning uchun mazkur masalaga ilmiy va amaliy jihatdan yondashish, o'smirlar o'rtasida sog'lom ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2012.
- [2] G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. Toshkent: Universitet, 2010.
- [3] Davletshin M.G. Yosh davrlari psixologiyasi. Toshkent: Fan, 2009.
- [4] Abdurahmonov Q.X. Shaxs va jamiyat. Toshkent, 2015.
- [5] Tursunov S.T. Pedagogik psixologiya. Toshkent, 2018.
- [6] O'smirlarda ijtimoiy tolerantlikning psixologik xususiyatlari. (2024). MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI JURNALI, 1(8). <https://doi.org/10.5281/zenodo.14616344>
- [7] Mirsidikova, A. M. (2024). KOMMUNIKATIV TOLERANTLIK VA UNING RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR. Innovative Development in Educational Activities, 3(13), 27-31.